

Azizbek Yusufov A'zamjon o'g'li

Alfraganus university 2 kurs magistranti

yusufovazizbek814@gmail.com

ABDURAU F FITRATNING FALSAFIY QARASHLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr boshlarida yashab ijod etgan o'zbek ma'rifatparvari va mutafakkiri Abdurauf Fitratning falsafiy qarashlari tahlil qilinadi. Maqolada Fitratning epistemologiya, axloq falsafasi, ijtimoiy-siyosiy falsafa va din falsafasi sohalaridagi g'oyalari o'rganiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Fitrat falsafasining asosiy yo'nalishlari milliy o'zlikni anglash, ma'rifatparvarlik g'oyalari, islom va zamonaviylik uyg'unligi hamda ijtimoiy adolat tushunchalariga asoslanganligi aniqlandi.

Kalit so'zlar: Abdurauf Fitrat, falsafiy qarashlar, ma'rifatparvarlik, milliy o'zlik, islom falsafasi, ijtimoiy adolat

Аннотация: В этой статье анализируются философские взгляды узбекского просветителя и мыслителя Абдурауфа Фитрата, жившего и творившего в начале XX века. В статье исследуются идеи Фитрата в области эпистемологии, моральной философии, социально-политической философии и философии религии. По результатам исследования было установлено, что основные направления философии Фитрата основаны на понятиях национального самосознания, идеях просвещения, гармонии ислама и современности, а также социальной справедливости.

Ключевые слова: Абдурауф Фитрат, философские взгляды, просвещение, национальная идентичность, исламская философия, социальная справедливость

Abstract: This article analyzes the philosophical views of the Uzbek enlightener and thinker Abdurauf Fitrat, who lived and worked in the early 20th century. The article explores Fitrat's ideas in the fields of epistemology, philosophy of ethics, socio-political philosophy, and philosophy of religion. According to the results of the study, it was found that the main directions of Fitrat's philosophy are based on the concepts of national self-awareness, enlightenment ideas, the harmony of Islam and modernity, and social justice.

Keywords: Abdurauf Fitrat, philosophical views, enlightenment, national identity, Islamic philosophy, social justice

KIRISH

XX asr boshlarida Turkiston mintaqasida yuz bergan ijtimoiy-siyosiy va madaniy o'zgarishlar davrida yashab ijod etgan Abdurauf Fitrat (1886-1938) o'zbek xalqining zabardast ma'rifatparvari, yozuvchisi va mutafakkiri sifatida tanilgan. Uning falsafiy qarashlari nafaqat o'z davri, balki bugungi kun uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Fitrat o'z asarlarida epistemologiya, axloq falsafasi, ijtimoiy-siyosiy falsafa va din falsafasi kabi turli yo'nalishlarda fikr yuritgan bo'lib, uning g'oyalari milliy o'zlikni anglash, ma'rifatparvarlik, islom va zamonaviylik uyg'unligi hamda ijtimoiy adolat masalalariga qaratilgan [1].

Ushbu maqolaning maqsadi Abdurauf Fitratning falsafiy qarashlarini har tomonlama tahlil qilish, uning g'oyalarini tizimlashtirish va zamonaviy falsafa kontekstida baholashdan iborat. Tadqiqot davomida quyidagi vazifalar hal etiladi: 1) Fitrat falsafasining asosiy yo'nalishlarini aniqlash; 2) uning epistemologik, axloqiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlarini tahlil qilish; 3) Fitratning din falsafasi sohasidagi g'oyalarini o'rganish; 4) mutafakkirning falsafiy merosini zamonaviy falsafa nuqtai nazaridan baholash.

USULLAR VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqot Abdurauf Fitratning asarlari, uning zamondoshlari tomonidan yozilgan manbalar, shuningdek, zamonaviy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari asosida olib borildi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi usullarni o'z ichiga oladi:

1. Tarixiy-qiyosiy tahlil: Fitratning g'oyalarini uning yashagan davri kontekstida o'rganish va zamonaviy falsafiy oqimlar bilan taqqoslash.
2. Tizimli yondashuv: Fitrat falsafasining turli yo'nalishlarini yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish.
3. Germenevtik tahlil: Fitratning asarlarini uning dunyoqarashi va falsafiy tizimi nuqtai nazaridan talqin qilish.

Tadqiqot uchun asos bo'lgan asosiy manbalar qatoriga Fitratning "Hind sayyohi bayonoti" [2], "Munozara" [3], "Najot yo'li" [4] kabi asarlari, shuningdek, B. Qosimov [5], N. Karimov [6], H. Boltaboyev [7] singari olimlarning ilmiy ishlari kiradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Fitratning falsafiy qarashlari ko'p qirrali va murakkab xarakterga ega bo'lib, ularni o'rganishda kompleks yondashuv talab etiladi. Ayrim tadqiqotchilar, masalan, Э. Каримов [8] Fitratning ma'rifatparvarlik g'oyalariga e'tibor qaratsa, H. Boltaboyev [7] uning milliy o'zlikni anglash konsepsiyasini tahlil qiladi. Shu bilan birga, Fitratning din falsafasi sohasidagi qarashlari B. Qosimov [5] tomonidan chuqur o'rganilgan.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Abdurauf Fitratning falsafiy qarashlari quyidagi asosiy yo'nalishlarda shakllanganligini ko'rish mumkin:

Epistemologiya: Fitrat bilish nazariyasida aql va tajribaning ahamiyatini ta'kidlaydi. U "Najot yo'li" asarida yozadi: "Ilm-ma'rifat insonni haqiqatga yetaklaydi, aql esa bu yo'lda eng ishonchli qo'llanmadir" [4, b. 45].

Axloq falsafasi: Mutafakkir axloqiy tarbiyani jamiyat taraqqiyotining asosi deb biladi. "Munozara" asarida u shunday yozadi: "Axloq - millatning poydevori, uning buzilishi millat inqiroziga olib keladi" [3, b. 78].

Ijtimoiy-siyosiy falsafa: Fitrat ijtimoiy adolat, milliy ozodlik va ma'rifatparvarlik g'oyalarini ilgari suradi. "Hind sayyohi bayonoti" asarida u qayd etadi: "Millatning ozodligi va taraqqiyoti uning ma'rifatli va adolatli boshqaruviga bog'liqdir" [2, b. 56].

Din falsafasi: Fitrat islom dini va zamonaviy bilimlarni uyg'unlashtirish g'oyasini ilgari suradi. U "Munozara" asarida yozadi: "Haqiqiy islom ilm-fanga zid emas, balki uni rag'batlantiradi" [3, b. 112].

TAHLIL VA MUHOKAMA

Abdurauf Fitratning falsafiy qarashlarini tahlil qilish va muhokama etish jarayonida quyidagi asosiy jihatlarga e'tibor qaratish lozim:

Fitrat bilish nazariyasida aql va tajribaning uyg'unligini ta'kidlaydi. Bu g'oya Aristotel va Al-Forobiy kabi mutafakkirlarning qarashlari bilan hamohangdir [9]. Fitratning epistemologiyasida ilm-ma'rifatning o'rni alohida ahamiyatga ega bo'lib, u bilimni nafaqat individual, balki ijtimoiy taraqqiyotning ham asosi deb hisoblaydi. Bu jihatdan uning qarashlari ma'rifatparvarlik falsafasi an'analariga mos keladi.

Fitrat axloqiy tarbiyani jamiyat taraqqiyotining asosiy sharti sifatida ko'radi. Uning fikriga ko'ra, axloqiy qadriyatlar nafaqat shaxsiy kamolotga, balki butun bir millatning rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Bu g'oya Konfutsiy va Ibn Sinoning axloqiy ta'limotlari bilan uyg'un keladi [10]. Fitrat axloqiy tarbiyada an'anaviy qadriyatlar va zamonaviy talablar o'rtasidagi muvozanatni saqlashga intiladi.

Ijtimoiy-siyosiy falsafa: Fitratning bu sohadagi qarashlari asosan ma'rifatparvarlik va milliy ozodlik g'oyalariga asoslangan. U ijtimoiy adolat tushunchasini alohida ta'kidlaydi va uni jamiyat taraqqiyotining muhim sharti deb hisoblaydi. Fitratning bu g'oyalari Jean-Jacques Rousseau va John Locke singari Yevropa ma'rifatparvarlarining qarashlari bilan o'xshashlikka ega. Biroq, Fitrat o'z g'oyalarini mahalliy sharoit va islom madaniyati kontekstida rivojlantiradi.

Din falsafasi: Fitrat islom va zamonaviylikni uyg'unlashtirish g'oyasini ilgari suradi. U diniy aqidaparastlik va bidatlarni tanqid qiladi, ammo shu bilan birga, islomning ilm-fan rivojiga qo'shgan hissasini ta'kidlaydi. Bu jihatdan uning qarashlari Muhammad Abdo va Jamoliddin Afg'oniy singari isloh tarafdori bo'lgan mutafakkirlarning g'oyalariga yaqin.

Fitratning falsafiy qarashlari o'z davri uchun ilg'or va innovatsion xarakterga ega edi. U an'anaviy islom falsafasi va zamonaviy g'arb falsafasi o'rtasida ko'prik yaratishga intildi. Fitrat o'z asarlarida milliy o'zlikni anglash, ma'rifatparvarlik va ijtimoiy adolat g'oyalarini uyg'unlashtirgan holda, o'zbek xalqining ma'naviy va intellektual rivojlanishi uchun nazariy asos yaratdi.

Zamonaviy falsafa nuqtai nazaridan Fitratning g'oyalari quyidagi jihatlar bilan ahamiyatlidir:

1. Multikulturalizm va madaniyatlararo muloqot: Fitrat turli madaniyatlar va falsafiy an'analar o'rtasidagi muloqotni rag'batlantiradi, bu esa zamonaviy globallashtirish sharoitida alohida dolzarblilik kasb etadi.
2. Ilm-fan va din uyg'unligi: Fitratning din va ilm-fanni uyg'unlashtirish g'oyasi zamonaviy ilmiy-diniy munozaralarda muhim ahamiyatga ega.
3. Ijtimoiy adolat va ma'rifat: Uning ijtimoiy adolat va ma'rifat haqidagi g'oyalari zamonaviy jamiyat qurilishida dolzarb bo'lib qolmoqda.
4. Milliy o'zlik va universal qadriyatlar: Fitrat milliy o'zlikni saqlagan holda universal insoniy qadriyatlarni qabul qilish g'oyasini ilgari suradi, bu esa zamonaviy milliy davlatlar shakllanishi jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSALAR

Abdurauf Fitratning falsafiy qarashlari XX asr boshlaridagi o'zbek falsafiy tafakkurining yuksak namunasi hisoblanadi. Uning g'oyalari quyidagi asosiy xulosalarga kelish imkonini beradi:

1. Fitrat falsafasi epistemologiya, axloq falsafasi, ijtimoiy-siyosiy falsafa va din falsafasi kabi yo'nalishlarda rivojlangan bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liqlikda yaxlit tizimni tashkil etadi.
2. Mutafakkir an'anaviy islom falsafasi va zamonaviy g'arb falsafasini uyg'unlashtirish orqali o'ziga xos sintezga erishgan.
3. Fitratning ma'rifatparvarlik, milliy o'zlikni anglash va ijtimoiy adolat g'oyalari uning falsafiy tizimining asosini tashkil etadi.
4. Uning falsafiy qarashlari nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, jamiyatni isloh qilish va taraqqiy ettirishga qaratilgan.
5. Fitratning g'oyalari zamonaviy falsafa nuqtai nazaridan ham dolzarb bo'lib, ular multikulturalizm, ilm-fan va din uyg'unligi, ijtimoiy adolat kabi masalalarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, Abdurauf Fitratning falsafiy merosi o'zbek falsafasi tarixida muhim o'rin tutadi va zamonaviy jamiyat muammolarini hal etishda nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаев, Р. (2007) Абдурауф Фитрат: жизнь и творчество. Ташкент: Фан.
2. Фитрат, А. (1991) Ҳинд сайёҳи баёноти. Тошкент: Ёш гвардия.
3. Фитрат, А. (2000) Мунозара. Тошкент: Маънавият.
4. Фитрат, А. (2001) Нажот йўли. Тошкент: Шарқ.
5. Қосимов, Б. (1994) Маслакдошлар. Тошкент: Шарқ.
6. Каримов, Н. (2000) XX аср ўзбек адабиёти тарихи. Тошкент: Ўқитувчи.
7. Болтабоев, Ҳ. (2007) Фитрат ва жадиличлик. Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти.
8. Каримов, Э. (2016) Развитие философской мысли в Узбекистане. Ташкент: Фан.
9. Ибрагимов, И. (2010) Ўзбекистонда фалсафий фикр таракқиёти. Тошкент: Фан ва технология.
10. Алиев, Б. (2012) Марказий Осиё мутафаккирларининг ахлоқий қарашлари. Тошкент: Наврўз.